

József evangéliuma – Szabolcs apakönyve

Tornai Szabolcs: *Az Egy álma a Kettőről. Tornai József keletisége*

Gondolat Kiadó – MMA MMKI, 2024

Az „apakönyv” megjelölés talán nem is különösebb kuriózum Tornai Szabolcs értekezőkötetének műfaji jellegét keresve. Nincs benne mélylélektani konfliktus, vagy ödipális komplexus netán, van viszont érzelmi elköteleződés és feltétlen tekintélytisztelet. Az atyai autoritás most a szellemi példa alakjában mutatkozik, az apa a zsenit formázza, annak is a környezete által fel nem ismert, kallódó típusát. Nemcsak azért dolgozta fel tehát a költői életművet a fiú, mert összhangzat van saját világ-felfogása és apjáé között, hanem azért is, mert véli, az irodalomértelmezés erre eddig csak részlegesen volt képes. Szigorú kritikája szerint: „...úgy tűnik, hogy a pályatársak, a kritikusok és az irodalomtörténészek figyelmét elkerülte Tornai József legfőbb hitvallása”. Nos, ennek a szerzői lényegnek a kifejtésére vállalkozik a biológiai és szellemi leszármazott – aki munkája alapján nem nevezhető irodalmárnak. Nem az esztétikai megértés érdekli, hanem a költő-apa művében megtalált bölcsélet. S ez a gondolati szimpátia alkalmat ad a személyes jóvátételre éppúgy, mint a szerzői önpozicionálásra is.

Ki írja ezt a könyvet?

Egyszerre egy médium és egy társprófeta! Evidensen követi a költői önrítélést, azaz már egy készen kapott (ön)receptiót érvényesít a vizsgált szövegekkel szemben, tulajdonképpen a saját magát magyarázó apa tolmácsa. Ennek folyamánaként a nyugati létszemlélet és művelődés ostorozó kritikusa, illetve a keleti igazság hirdetője és tételes tanítója. Ebben is hasonlítva a közvetlen ösre, de már önálló arculatot is mutatva. Nem szükségtelen megjegyezni, hogy a „keletiség” meg-

fogalmazás behatárolt jelentésben érvényesül: nélkülözi a közkeletű vélekedésekben hozzá társuló – hol vonzó, hol riasztóan idegen – egzotikumot, vagy a nem egyértelmű történelmi tapasztalatot, kifejezetten filozófiai, létszemléleti minőséget, bölcséletet jelöl. Szorosabban a buddhizmus létmagyarázatához illeszkedik, sajátos keresztény árnyalatokkal.

Némi kompenzáció érezhető a nyugati kultúra elutasító megítélésében. Abban is, ahogyan a költő-apa háttérbe szorítottságát, kanonizálatlanságát panaszolja visszatérően Tornai Szabolcs, ám abban is, ahogyan az ún. szakértői tekintély ellen támad. Megalapozatlan és vitatható kifejezéseket szór el az értekező szövegében. „A magyar irodalmárok nem foglalkoznak filozófiával”, írja egy helyen, máshol meg azt, hogy „a szépirodalom filozófiai rétegeinek feltárása csak a hivatalos szakfilozófia mellőzésével lehetséges”. Valószínűsíthető, hogy egyéni sérelmek állnak a háttérben a szakszerűség jegyében való elutasítottág felemlégetésében: „a szerzőnek nem lehetnek saját meglátásai és megállapításai, [...] a szakma ezt eleinte rendkívül rossz szemmel nézi, vagy egyszerűen nem vesz róla tudomást, végül kiközösíti az illetőt”. Az irodalmárok anynyiban fellélegezhetnek, hogy nem egyedül ők a számonkérés áldozatai, melléjük sorolódnak a „hivatalos szakfilozófia” auktora is. Hivatásuk súlyos hibát követett el: „megtagadta a bölcsélet alapvető törekvését, az elmélyülést, az önmegismerést és az önálló gondolkodást”. Kultúrákritikája végletesen marasztal el, amikor arról ír, hogy „az emberiség legnagyobb részének sejtelve sincs lesüllyedt

állapotáról”, vagy ha azt lehet olvasni, hogy „a modern ember létezése minden területén egyre nagyobb válságban él”. A nyugati gondolkodás hiányosságai kifejezőnek például a tudat kifelé fordulásában, az elidegenedésben, illetve az ösztöni mélységekbe zuhanásban, ami a nyugati ember önzésében és élvezetvágyában fejeződik ki – dacára annak, hogy a „Nyugatnak nincsen és nem is volt soha szexuális kultúrája”. Különösen élesen fogalmaz, ha a vallással kapcsolatban nyilatkozik meg: „Nyugaton az intézményes kereszténység megszenteltségétlenítette és meggyalázta a szexualitást”. Az egyház működésében a férfi ego számára veszélyt jelentő nőekkel szembeni gyűlölet brutalitását veszi észre.

A keleti bölcselet gondolati erődjébe húzódva az intellektuális fölény demonstrálása érhető tetten ezekben a minősítésekben. Nem véletlen hát, hogy a szellemi példakép, az apa, a költő öröksége a „totális ellenállás” megtestesítőjévé válik. „Szellemi küzdelem a létrontással, a felbomlással, a lefokozottsággal, a metafizikátlansággal, a kiűzetéssel, a kifordultsággal, a nihilizmussal, a banalitással, az egyre súlyosbodó válsággal.” Övé a metafizikai lázadás, a megismerés és önmegismerés intellektuális és eksztatikus kísérlete, a modernitás és ősiség egysége, a kozmikus eredettudat, a szellemi restauráció, a spirituális kibontakozás, a mindent felülíró önmeghaladás, a totális költészet (benne foglalva a léttotalitást), a „csillaglára”. Mindaz, ami a nyugati hanyatlásfolyamatban kiveszni látszik. A szellemi és lelki magaslát az alkotás mibenlétének meghatározásában is döntő szerepet kap: az „igazi” vers a transzcendenciával való kapcsolatot újratereftő ősi rítusnak a leképzése. Tornai József versei nem csupán műalkotások, hanem végső céljuk az ember önfelülmúló-önfelszabadító képességének felkeltése és a teljesség elérése. Az esztétikai kíváncsiság tehát kevés a vele való szembesülésben, spiritualításra, metafizikai érzékenységre, továbbá a nyugati intellektua-

litás felülvizsgálatára van szükség. Következésképpen Tornai Szabolcsot egy beavatási szándék vezérli, hogy követhető lehessen az alkotó törekvése: a mindent megelőző és meghaladó egység helyreállítása.

A buddhista szellemiség megidézésében a legerősebb a könyv szerzője. Az olvasó alapvető ismereteket szerezhethet – ha rászorul – ebben a keleti bölcseletben. Beavatásának végső konklúziója a szubsztancianélküliség, illetve a negatív ontológia paradox igazságainak a megerősítése. Valóban a paradoxon az a retorikai és logikai forma, mely képes érzékeltetni a lét semmisségének felismerését, a gondolatot, amely a semmit azonosítja a lét egészével. Hiszen a totális lét megfelel saját hiányának, „az isten lényege, hogy nincsen” (ahogy a poéta vallja *Aranykapu* című versében), illetve szembesülni kell vele, hogy „a lét egyik legnagyobb látszólagos paradoxona, hogy a semmi vagy az üresség nem más, mint a teljesség, a mérhetetlenség, a mindenekfelettség, a transzcendencia, a tao, a nirvána, a totalitás”. A „látszólagosság” nyilván azért állhat fenn, mert a paradoxitás önmagára is vonatkoztatható: a paradoxon paradoxona már nem is paradoxon, de nyelvileg csak ezen kerülő úton, a semmiből a semmibe tartó örökös mozgásban közelíthető meg fogalmisága.

Ebbe a magaslatba kellene felemelkednie a lesüllyedt tudatállapotából a nyugati embernek, s ehhez nyújt nehezen túlbecsülhető segítséget verseivel Tornai József – fia felmagasztalása által. Az elmélet verbális megragadásától eltérően a költői mű értékítéletének a hiperbola a jellegzetes stílusesszüköze. Egy apakönyv lehet elfogult, egy tudományos igényű fellépő munka kevésbé. Jobban jár az olvasó, ha az előbbi műfaj elvárásai szerint viszonyul a könyvhöz. Ekképpen értékelni tudja azt az érzelmileg elkötelezett kiállást az értelmező részéről, amellyel édesapját az egyetemes emberi művelődés csúcsaira emeli. Ahogyan írja: „a legnagyobb szellemi magaslatokba kapaszkodhatott fel, amelyekről beláthatta és átláthatta az egész

létezését". Nem csupán arról van szó tehát, hogy „korszakalkotó metaforák” kiötlőjével van dolgunk, s egy „kolosszális” életműről beszélhetünk, vagy arról, hogy a magyar költészet Petőfi – Ady – József Attila – Szabó Lőrinc nevének lépcsőfokai alkotta „gondolatpiramisának” tetején Tornai József áll. Ennél is nagyobb a tét: a költő eszmélkedésének útját járva létrehozott egy keresztény-buddhista misztikát, egy mindent betetőző szintézist, a keresztény misztika és ezotéria által ért révbe a keleti szellemiségben. „Képes volt kibékíteni a Kelet csendszeretetét és a Nyugat nyelvmániáját”, mert „csak az ragadhatja meg és értheti meg az üres teljességet, aki csendben tud maradni”.

Nos, szembesülve a mennyiségre is jelentős életművel, a költő nem tudott, hiszen – ahogyan Tornai József boncolgatta a kérdést – „a létet, azaz a létcsapdát semmilyen más műfajban nem lehet olyan intenzíven kimondani, mint a lírában”. Következésképpen a poézis vált a létezési módjává annak a mágikus-eksztatikus tudatállapotnak, amely az időtlen jelenlét illúzióját tudta ön maga számára felkelteni a megszólalás aktusában. Vagyis a szüntelen versbeszéd éppen saját maga önelmentmondásos létét hivatott megértetni az olvasójával: a létparadoxont, hogy a csönd, az üresség maga a teljesség, de a célhoz az ihletett beszéd vezet el. Ezt sugallja az életmű csúcának titulált *Az ember belül üres* című vers. A befogadói minősítés csúcsa pedig ez: „*Az Isten nagy csöndessége* az egyik legjelentősebb szintézisköltemény az euroatlanti kultúrában, egyszersmind új evangélizmus: Keresztény-buddhista evangélium.” „József evangéliuma” (másik oldalról nézve: szútrája) leszámolt az ego-elmével, szembefordult a nyugati kultúra eszmélkedésének tradicionális középpontjával, a szavak jelentésének forrásával, az Igével, a Logossal. Mindez önfelszabadításként és önmeghaladásként fogadódik el mind az alkotó, mind értelmezője részéről. S ennek az önmentő gesztusnak eszköze a Tornai-költészetre oly jellemző, a szexua-

litásban elmerülő szerelmi tematika is. A szexuális gyönyör éppen a személy- és időfölötti tudatállapot elérését, a határtalanba való eljutást szolgálja, ezért spirituális és metafizikai szerelmi líraként határozható meg. Éppúgy tartozhat a kereszténység unio mystica tanához – ti. az ego feloldódik és megsemmisül az isteni teljességben –, mint a buddhizmus időtlen éntelenségéhez. Az persze már problémásabb állítás, hogy végső belátásaiban valóban megmarad-e akár csak részben kereszténynek ez az ontológia. A kritikus válasza: nem, a keresztény létfelfogás és üdvösségtan tagadása nem tekinthető a kereszténységet magában foglaló szintézisnek.

Tornai Szabolcs deduktív értelmezői módszere – azaz a verseket megelőző ősi tanításokra támaszkodó jelentést bontja elemekre –, beavató jellegű értekezőnyelve, a költői művet tanításként felfogó eljárása végső soron tanköltemények gyűjteményeként tekint tárgyára. Az életmű illusztrációvá válik, az igazság szemléltetését szolgálja. Minden poétikai fogás a kitüntetett, nem a szövegben a maga esztétikai hatáseggyüttesében megformálódó, hanem minden emberi tapasztalás és történetiség fölé emelt, változtathatatlan és örök jelentésnek van alávetve. A variatív szépségből, az egyszerre intenzív és extenzív nyelvi gazdagságból, az intuitív képiségből következő, az esztétikai érték egyik megteremtőjeként tételezhető jelentésszóródás, illetve többértelműség e formán hátrányos adottsággá válik. Szemantikailag mindent az interpretációs voluntarizmus ural, dacára annak, hogy szerepel a könyvben Tornai József belátása: igazi tudásunk nem lehet, csak értelmezéseink lehetnek. Hiányzik az értelmezői tárgyalásból az irodalmi létmódból fakadó elméleti gonddal való szembenézés. A nyelvhez kötöttség örökös kérdése – miszerint a nyelvi kifejezés, a fogalmiság uralhatatlansága, illetve az elővezetett igazságtételezés történeti behatároltsága és távoliségének hermeneutikai problémája

képes-e sérülés nélkül örökíteni az öröknek tekintett igazságot – nincs feltéve a könyvben. Az ugyan olvasható benne, hogy a világ és benne minden jelenség szavakkal megragadhatatlan, s az emberi lényeg túl van a természetén, s ha kimondani nem is tudjuk, ám utalhatunk rá, viszont ezen a területen célravezetőbbnek látszik az esztétikai közelítésmód, mint a didaktikai. A szépirodalmi szöveg elemző értelmezése által tárulhatnak fel azok nyelvi-tudati ösvények – lehetséges jelentések –, amelyek a nyelv előttire – ha úgy tetszik: utánira – nyitják fel a szemeket. Az esztétika azért van előnyben, mert a tetszést nem csak a tőlünk független igazság felismerésében véli megragadhatónak. Az irodalmi megszólalás nem illusztráció, nem elvi tételek bizonyítéka. Nem mindig csak az a szép, ami igaz. Az esztétikában a megértés elválaszthatatlan a tetszéstől: az lehet érvényes esztétikai tapasztalat, amelyet a tetszés valósít meg – tegyük hozzá, ami tetszik nem magától értetődően szép... Hiába jelenti ki konfrontatívan a könyv szerzője, hogy József evangéliuma szembefordulás és leszámolás a „nyelvi megelőzöttség” modern dogmaival, ha valójában nem szembesül, hanem elfordul a problémától. A költészet nyelvileg létezik, a róla való elmélkedés is. Ha feltételezzük, hogy az önmagában nyugvó tökéletes igazság túl van a nyelven, akkor arra kell következtetnünk, hogy tudatilag megismerhetetlen. E logikai

levezetés által azt kellene gondolnunk, hogy az értelmező megfajtái a költői műre vonatkozóan azt az értelemadó szándékot gyakorolják, amelyet elméletileg cáfol: nyelvi fogalmakkal próbálja biztos kognitív tudással formálni a plasztikus szépirodalmi kifejezést.

Az esztétikum bármiféle ismerettel szembeni versbeli elsőbbségéről árulkodik Tornai Szabolcs kötetének egyik megbújó észrevétele: a költő Tornai megelőzte a gondolkodó Tornait, a versek már korábban kifejezték a később megérő gondolatosságot. Igen, ez az esztétikai hatás hatalma – annyi kiegészítéssel, hogy a versek a későbbiekben sem csak a szubsztanciálanságot, a kifordított lételméletet fejezték ki: líraként nem örök tudást, hanem esztétikai tapasztalatot és élményt közvetítenek. Ez nem több, de nem is kevesebb, mint a megtalált igazság, hanem más természetű tudatosság. Tornai versei – az alkotói szándéktól függetlenül – inkább a látomásos metaforikusságuk és az intuitív képességük miatt szépek, mint az utólag, az értelmezés által belevetített elvont gondolatiságuk miatt. A létezésről való állításai poétikai eszköztárának nyelviségében vannak jelen, nem absztrakciójukban egy olyan magyarázatban, amely nyelvileg kevésbé inspiratív, közhasznú jelentésében: prózai.

Még az is meglehet, hogy a létezés végső soron esztétikai természetű – de ez a kiállítás nem maga a megvilágosodás.

Papp Endre

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.